

Slavoj Žižek, Sublimni histerik. Psihoanaliza in nemški idealizem

Histerik, o katerem govori prva polovica knjige, je Hegel, ki ga Lacan definira kot "najbolj sublimnega izmed vseh histerikov". Avtor je namreč psihoterapevt in lacanovski filozof. Drugo polovico svoje knjige, ki je izšla leta 1988, posveča aplikaciji nekaterih Lacanovih pojmov na problematiko totalitarizma. Začnimo z drugo polovico, saj je prva polovica le interpretacija hegeljanske pretkanosti razuma.

V 6. poglavju Žižek razvije svojo misel o Lacanovem spisu "Kant in Sade". Po mojem mnenju Lacan pravilno poudari razvoj, ki ga je kantovski teoriji etike doprinesel Freud, v dveh točkah: a) obstaja notranja moralna zaveza, toda vsebina zakona je polagoma povzeta od zunaj, po identifikaciji, in je lahko katera koli, četudi v nasprotju s kantovskim kanonom formalnega razuma; b) predvsem Freudovo odkritje je, da se v moralni zavesti skrivata sadizem in mazohizem. Lacan se razlikuje od Freuda, ki vidi – kakor je potem storil Levi-Strauss – prvo postavbo, prepoved incesta kot "funkcionalno", v funkciji ohranjanja družbe (za Freuda bratov, ki postanejo horda, drhal po uboju očeta). Nasprotno pa Lacan trdi, da so prvi in drugi temeljni zakoni nerazložljivi in za tistega, ki jih vsrkava, neumni; imajo pomen, toda njihovega izvora simbolno ni mogoče izraziti; ni jih mogoče osmisлити; predstavljajo moč "realnega", ki vdira v psiho.

Značilno za Žižka je, da povzema to Lacanovo tezo, ne da bi jo podprl z argumenti.

Zato imajo bolj od njega prav tisti, ki si, kakor Freud in podobni, prizadevajo, da bi vsemu našli razlog, medtem ko sta Lacan in Žižek vajena, da povsod iščeta nerazložljive dogodke.

Lacan je bližji Freudu tedaj, ko trdi, da odpoved materi, katero ukazuje očetovski zakon, ki prepoveduje incest, v subjektu ustvarja praznino, ki je nikdar ne bo mogoče nadomestiti: vsak nadomestni ljubljeni objekt bo zasedel prazno mesto, ki pa ni njegovo. "Po Lacanu je temeljna človekova izkušnja, ki je "govor-bit" ("parlessere"), v tem, da je lastna želja v bistvu nezadovoljena in prepovedana; ne ve, kaj zares hoče" (str. 14). Drugačen od tega pojmovanja je "čustveni koncept" duševnega življenja, ki v sodobni psihoanalizi žal ostaja še nekoliko zastrt, vendar se počasi uveljavlja s Ferenczijevo idejo, po kateri otrok doumeva ljubezen ne kot spolnost, ampak kot nežnost, ne kot ljubiti, ampak kot željo biti ljubljen. Vloga očeta po tem pojmovanju ni več v prepovedi incesta, ampak v tem, da nežen dotik napravi manj izključujoč.

Toda pojdimo k sadizmu superega, moralne zavesti, kar je morda temeljni Freudov prispevek k filozofiji morale. Ostanimo glede tega pri rekonstrukciji Žižka: po Lacanu obstaja kantovski formalni zakon v razumu kot objekt, imenovan "a", ki razumu ugaja, mu daje užitek (podobno kakor drugi predmeti strasti) kot poseben užitek, ki ga Lacan imenuje presežni užitek. Videli smo, da vsebina formalnega zakona prihaja od zunaj (objek-

tivno), od Drugega; je njegova "utemeljujoča beseda", ki ustvarja prevladujoč označevalec (S I, v lacanovski pisavi). Če je avtoriteta totalitarna, zahteva, da se subjekt identificira z zakonom, ker je le-ta pravičen ali koristen, ali ker izraža (razumsko gledano) nujnost zgodovine, resnico. Če se torej subjekt identificira z zakonom, izkuša užitek v pokoravanju zaradi pokoravanja in v mučenju samega sebe s strogostjo zakona ter se veseli lastnih napak (v tem je mazohistična stran moralne zavesti za Freuda). Za Lacana pa je predvsem pomembno, da se sadizem superega obrača tudi proti drugim članom družbe. Če moralna zavest sovпада z diktatom obstoječih zakonov, terja njihovo sadistično izvedbo, ali pa napravljaja samo sebe za njihovo navdušeno in surovo nositeljico; toliko bolj sposobno uživanja kolikor bolj je družba totalitarna. Seveda se sadizem pojavlja tudi, če se moralna zavest zoperstavlja državnim zakonom, kakor pri Antigoni. Končno tudi prestopniška strast, če jo človek živi kot vprašanje časti (torej na moralni ravni), dobi dodaten užitek, ki prihaja od zadovoljstva zaradi kljubovanja javnemu zakonu.

Obstajata dve pojavnosti totalitarizma. Prva je vezana na utopijo družbe kot organske enote, druga na socialistično utopijo pravice do uživanja, ki je enaka za vse in potrjena v obliki javnega zakona, ki pa dejansko pomeni kontrolo uživanja. V obeh primerih je družbeni zakon ukinjen, nadomesti ga moralna zavest. Gre za dve ideologiji, kajti družbena totalnost ne obstaja, uživanje pa je zasebno vprašanje. Od kod izvirata? Obe sta proizvod duševnih fantazem, sanj, ki hočejo zapolniti praznino subjekta, do katere pride, ko mu je prepovedana njegova nemogoča želja po materi. To so nadomestne želje, ki imajo veliko zgodovinsko moč. Marksizem te moči, ko je v zvezi z množicami, ki so šle na desnico, govoril o deliriju ali pomanjkanju vesti, ni mogel opaziti.

Zakoreninjenje ideologije v eksistencialne probleme subjekta je, kar se tiče želje in zakona, zanimiv lacanovski poskus; ker pa se govor o želji in zakonu začneja pri otroku, se tukaj pokaže Lacanovo preveč shematično pojmovanje. Njegova rekonstrukcija se izkaže prerевна, ko trči ob sodobno bogastvo pojmovanja otroka v psihoanalizi in razvojni psihologiji.

Iz tega izhaja ugotovitev, da je tudi na ravni ukrepanja proti totalitarizmu taka razprava semplicistična in pri Žižku nekoliko absurdna.

Žižek začneja izvirno: trdi, da družbeni zakon obstaja prav zato, da bi preprečil zmago moralne zavesti, in sicer s svojim sadizmom, miti in utopijami. Zakoni od posameznikov ne zahtevajo identifikacije, ker so sami na sebi dobri in pravični. Ni jim do tega, da bi dosegli splošne cilje, ampak zgolj prepovedujejo, ker hočejo preprosto zagotoviti sožitje subjektov, od katerih vsak sledi svojim zasebnim ugodjem. Zahtevajo zgolj in samo pokorščino. Če se subjekt torej omeji na pokoravanje zakonu (tudi če mu pri tem pomaga dejstvo, da se avtoriteta ne predstavlja kot modra in tega zakona ne predstavlja kot zgodovinsko in družbeno potrebnega, ampak terja samo slepo spoštovanje do avtoritete), njegov sadizem nima spodbude za svojo uveljavitev.

To razmišljanje ima sicer svojo resnico, vendar je banalno: postavlja se ob bok mnogim drugim, ki opozarjajo pred totalitarizmi v prid gospodarskega liberalizma. Žižek dodaja, da mora biti pokoravanje zakonom slepo in da o zakonih nikoli ni dovoljeno razpravljati. Vprašanja o izvoru zakona ni dovoljeno postavljati. Žižek pripisuje to zavest Karteziju in Kantu (pri tem veliko navaja tudi Pascala) ter, nekoliko na silo, razsvetljenstvu. Spet se izkaže, da je razlog lacanovski: prvotni subjekt ne ve, kaj hoče; red, označevalec (nosilec pomena), simbolično, vse to prihaja od zunaj in se mu vsiljuje; po svoji naravi je samovoljen, brez resnice. Označe-

valec je prazen, brez pomena. Življenje subjekta se tako razvija pod gospostvom identifikacije in navad, ki se prerinejo celo v notranjost našega razumevanja. V tem položaju pomeni podredivost zakona diskusijam razveljavitev pokornosti, to je sožitja.

Toda če je tako, se lahko vprašamo, ali Žižkovo zavračanje totalitarizma ne pristane pri paternalizmu, pri avtoritarnosti? Da, saj v primerjavi totalitarnega diktatorja in klasičnega vladarja izrazi izrecno sprejemanje slednjega. Čudno, kako ima ta debata svojo

vzporednico s Chomskim, ki naznanja povezavo med gospodarskim liberalizmom in odpovedjo demokracije, kar ima očitno nasprotni predznak. Mislim pa, da Žižek pravilno doume, da razumevanje 20. stoletja v nobenem primeru ne bo moglo iti tudi mimo dodobra asimiliranega prispevka raznih psihoanalitičnih teorij.

Prvi del knjige govori o pretkanosti razuma. Žižek odklanja marksistično in heideggerjansko interpretacijo, po kateri naj bi bilo bistvo Hegla metafizika dela. Ni res, da

Pablo Picasso, *Jokajoča ženska*, 1937, olje na platnu, 60.8 x 50 cm, Galerija Tate, London.

objektivni duh postopoma uresničuje svoje notranje zmožnosti tako, da jih pozunanja in pri tem vsakokrat srečuje nezadovoljstvo – odtujitev in zato napreduje dalje. Zanima, da pri Heglu najdemo napredek dialektičnega procesa teze, antiteze in sinteze. Za primer navaja prehod od biti do niča v Logiki; pravilno pokaže, da za Hegla biti pomeni nič in torej sklepa, da je teza že antiteza, njeno nasprotje. Se pravi, da se v dialektičnem procesu ne zgodi nič. Sinteza ali sprava je gibanje, toda gibanje misli, ki gre od biti do niča. Tudi sinteza ničesar ne spremeni, je zgolj način mišljenja, simboliziranja stvarnosti, ki je zunanja.

Onkraj te zunanje stvarnosti mišljenja, ki se zdi bolj malo hegeljanska, si je Žižek olajšal nalogo tako, da je razvil tisto, čemur bi smeli reči "primer ad hoc". Da bi nas prepričal, bi se moral oprijeti zgodovinskega primera iz Fenomenologije in ne nekega abstraktnega zgleda iz Logike. Žižek se zelo varuje, da ne bi spomnil na hegeljansko idejo kozmično-zgodovinskega junaka, ki uvidi in uteleša novo zahtevo objektivnega, poslej odtujenega duha.

V poglavju o "Nadčutnem in fenomenu" Žižek trdi, da Kant postavlja stvarnost, ki je v sebi nespoznatna, ker je obseden (ta je pa dobra!), in kot tisti, ki v procesu spoznavanja potrebuje "nenehne posodobitve in zavarovanost brez konca". Boji se tudi, da je resnica premočna. Kant ne ve tega, kar ve Hegel: da za fenomenom ne stoji stvar na sebi preprosto zato, ker ni ničesar, fenomen ne skriva ničesar. Pričakovali bi, da bomo za fenomenom našli Heglovo substanco-subjekt, vendar je,

nasprotno, po Žižkovi razlagi, nadčutna esenca za Hegla fenomen kot fenomen.

Po takšni predstavitvi Hegla je Žižek pripravljen na končno vrhovodstvo. Če je subjekt čista negativnost ali absolutno gibanje negacije, tedaj je prazen, je nič, je nemožnost označevalske predstavitve. Je kraj manjka. Žižkov subjekt, ki nima ničesar notranjega, kar bi mogel pozunanjiti, je lahko le prazen, je tisti, ki vedno znova zanika vsako svojo zgodovinsko konkretizacijo, je za vedno nezadovoljen. Toda kako Žižek to pokaže pri Heglu? Pomenljivo je njegovo osrednje sklicevanje: sleherna akcija je za Hegla tragično dejanje, nenehna spodletelost; individualni subjekt vedno uresniči nek drug cilj, ne svojega, "neskončni cilj" (79). Cezarja so gibala posebna, partikularna nagnjenja, ne splošna, univerzalna, pa vendar je uresničil zgodovinsko nujnost: prehod od republike k cesarstvu. Ravno tukaj je šibka točka Žižkovega razmišljanja; ne govori o totalnem (univerzalnem) hegeljanskem posamezniku, ampak le o njegovem delu, o njegovi partikularnosti. Žižek nam tako ne more pojasniti, kaj je mogoče razumeti pod pretkanostjo razuma. Dejstvo je, da za Hegla v posamezniku obstaja tudi vidik univerzalnosti, ki ga konstituira. Žižkov posameznik ni Heglov posameznik, ampak Lacanov. Zdi se, da poskus zastrupitve Hegla ni uspel.

Prevedla dr. Marija Zupančič

* Sa/turos Edizioni, Milano 1999, str. 200.